

Mr. Ahmet Alibašić

DRUŠTVENI KAPITAL I ODRŽIVI RAZVOJ¹

Društveni kapital je relativno nov koncept u društvenim naukama kojim se izražava sposobnost pripadnika jedne zajednice ili grupe da kolektivno djeluju radi ostvarenja svojih zajedničkih ciljeva. Povjerenje i aktivan angažman u različitim oblicima udruživanja smatraju se najvažnijim elementima društvenoga kapitala. Sve je više istraživanja koja pokazuju da su različiti oblici društvenoga kapitala nužni za ekonomski, politički i društveni razvoj društava, odnosno da nepovjerenje i pasivnost imaju visoku ekonomsku, političku i društvenu cijenu. Kao jedan oblik kolektivne samopomoci, društveni kapital je posebno važan za nerazvijene i siromašne zajednice. Ovaj rad ima za cilj sumarno predstaviti nalaze dosadašnjih istraživanja u ovoj oblasti te ukazati na neke prilike koje se otvaraju pred Islamskom zajednicom kao vjerovatno najvećim baštinikom društvenoga kapitala u Bosni i Hercegovini.

Bosna i Hercegovina je već duže vremena pretjerano ispolitizirano društvo. Javni život ove zemlje nerijetko se svodi isključivo na profesionalnu 'visoku' politiku od koje se očekuju odgovori na sve probleme bosanskohercegovačkog društva. U posljednje vrijeme posebno su popularne političke reforme svake vrste koje bi, kako se tvrdi, ovu zemlju trebale uvesti u neku sretniju fazu razvoja. Po svojoj naravi te reforme su nametnute; nameću ih strani subjekti domaćim političarima a onda ih oni nameću građanima koji su, što svojom, što tuđom krivicom, gotovo u cjelosti isključeni iz procesa. Bosna i Hercegovina zapravo, kada je njena budućnost u pitanju, lici na igralište sa desetak igrača na terenu koji igraju neku čudnu igru od čijeg ishoda dobrim dijelom zavisi budućnost ovog društva dok oko četiri miliona ljudi pasivno i bespomoćno posmatra šta se dešava, potpuno uvjereni da ih se ništa ne pita i da nikako ne mogu utjecati ni na ishod utakmice, ni na svoju sudbinu uopće. Po našem mišljenju, to je jedan od najvećih problema ovog društva. Takav defetistički stav, iako razumljiv, nije ni opravdan ni prihvatljiv. U ovom radu cilj nam je ukratko predstaviti rezultate najnovijih istraživanja o temi društvenoga kapitala, prema kojima građani nisu tako nebitni i bespomoćni kako se njima samima čini. O ovom konceptu kod nas je malo govoreno,² a s obzirom na opće stanje anemije i depresije u našem društvu, smatrali smo važnim osvrnuti se na njega makar i na ovako sumaran način. No prije nego prijedemo na samu temu, smatramo prikladnim pojasniti zašto mislimo da je pasivan odnos većine Bosanaca razumljiv.

Naucena bespomoćnost

Generacije koje su živjele na Balkanu u posljednjih devedeset godina naučile su da je trud često uzalud. Mnogi naši roditelji su po tri puta pravili dom za svoga kratkog života, dok je u sretnijim društvima normalno da tek svaka treća generacija pravi kucu iz temelja. Bespomoćnost našeg čovjeka je naučena! On ju je stekao u nekim teškim vremenima koja su

¹ Rad objavljen u *Zborniku radova Fakulteta islamskih nauka* br. 10 (2005), str. 297-314.

² Jedan od rijetkih napisa u bosanskoj javnosti o ovoj temi je novinski članak Miroslava Živanovica, «Socijalni kapital u Bosni i Hercegovini: Preduslov za izgradnju demokratske države», *Nezavisne novine*, 23.6.2005., <http://www.nezavisne.com/dnevne/stav/st06232005-03.php>, posjećeno 16.1.2006.

uglavnom iza nas, ali su njegov um i svijest zarobljeni u tim tegobnim vremenima. Jedan eksperiment iz psihologije će olakšati razumijevanje takve pozicije i stava.

Psiholozi su izveli eksperiment s psima zatvorenim u kafeze u koje su proveli struju. U jednom kafezu je bio prekidač kojim je pas mogao isključiti struju dok u drugom kafezu takvog prekidača nije bilo. Kad su naučnici prvi put pustili strujni šok psima, oni su počeli skakati po kafezu i tražiti izlaz. Nakon nekoliko pokušaja, jedan pas je naučio da, kad stane na prekidač, šok prestaje. Kasnije bi vrlo brzo nakon puštanja struje skakao na taj prekidač i isključivao struju i sebi i onom drugom psu tako da su podjednako dugo bili izloženi naponu. Drugi pas sebi nije mogao pomoći jer u njegovom kafezu nije bilo prekidača. Skakao on ili sjedio bespomoćno u košku, struja se uključivala i isključivala kad su drugi odlučivali. Nakon ponovljenih eksperimenata, naučnici su uočili dvije za nas važne stvari. Prvo, psi koji su bili u kafezu bez prekidača, dakle oni koji sebi nisu mogli pomoći, mnogo kraće su živjeli jer su češće obolijevali od različitih vrsta karcinoma. Drugo, i još važnije, kad bi uzeli pse iz kafeza bez prekidača i stavili ih u kafez sa prekidačem, ti psi su, i dalje trpeći, frustrirani sjedili u košku kafeza kada bi struja bila uključena i čekali da neko drugi nešto poduzme. Neki nisu ništa poduzimali ni kad su im znanstvenici pokazali šta trebaju učiniti da izbjegnu šok. Oni su naučili da sebi ne mogu pomoći. Nisu uočili da se situacija znatno izmijenila!³ Tako je i sa većinom Bosanaca.

Oni su naučili da su o njihovim sudbinama odlučivali drugi i da je, manje-više, svejedno - šta oni čine. Decenijama je taj prekidač bio u Becu, pa onda sedamdeset godina u Beogradu i, povremeno, u Zagrebu. Danas, međutim, više nije tako. Bosna se možda ne može porediti sa kafezom sa jednim prekidačem koji je u rukama njenih jedinstvenih građana, ali se može reći da u njoj imaju najmanje tri-cetiri prekidača od kojih je jedan u našim rukama kojima mi možemo makar ublažiti onaj udar koga nam drugi prouzrokuju.

Drugi razlog pasivnog odnosa Bosanaca jeste socijalistička prošlost u kojoj se država 'brinula' za sve. Sada kada više država nije - niti želi biti - jedini agent razvoja, ranije stecene navike pasivnog oslanjanja na državu predstavljaju konicu razvoja. A sada se vratimo našoj glavnoj temi.

Društveni kapital: definicije

Društveni znanstvenici su gotovo jedinstveni u ocjeni da su za održiv ekonomski i politički razvoj jedne zajednice potrebne različite vrste kapitala: finansijski, fizički, ljudski i društveni kapital. Finansijski kapital se da posuditi i on je rijetko kad bio jeftiniji na svjetskom tržištu, i ima ga u izobilju. Fizički kapital čine materijalna dobra kao što su zgrade, infrastruktura, mašine i sl. i može se relativno brzo izgraditi. Ljudski kapital, kojeg čine znanja, sposobnosti i vještine ljudi, je najvažniji. Nekada su 70% vrijednosti jedne kompanije činili njeni opipljivi potencijali. Danas ekonomisti govore da u prosjeku 63% vrijednosti kompanija čine njihovi neopipljivi resursi, uglavnom ljudi.⁴

Društveni kapital je vezivni materijal, ljepilo koje pomaže ljudima da svoje ostale: finansijske, fizičke i ljudske kapitale, stave u funkciju unaprijedenja svog zajedničkog dobra i, kao takav, on je djelimično preduvjet razvoja. To je relativno nov naziv za nešto stariji koncept, koji je u posljednjih dvadeset godina doživio meteorski uspon zahvaljujući prije svih

³ Slični eksperimenti izvedeni su i sa miševima. Mi smo ovdje ukratko prikazali najvažnije nalaze. Za više detalja: Rita L. Atkinson et al., *Hilgard's Introduction to Psychology* (Fort Worth, Harcourt Brace College Publishers, 1996, 12. izdanje), 484-85, 491-92.

⁴ Baldo Hreljac, «Vrijednost i značaj intelektualnog kapitalizma» <http://www.profit.hr/clanci.php?kateg=6&id=20>, posjećeno 5.1.2006.

harvardskom profesoru Robertu D. Putnamu.⁵ S obzirom da je riječ o relativno novom konceptu, ne postoji jedna općeprihvaćena definicija, ali većina njih govori o «sposobnosti društvenih struktura i stavova koji ih podržavaju da povećaju efikasnost kolektivne akcije».⁶ S obzirom na relativnu novost ovoga koncepta, zadržat ćemo se nešto duže na njegovoj definiciji. Prema autorici Anirudh Krishna, «društveni kapital predstavlja sklonost ka uzajamno korisnoj kolektivnoj akciji, a proistice iz kvaliteta odnosa između ljudi u jednoj grupi ili zajednici».⁷ Društveni kapital su, drugim riječima, «one osobine društvenih organizacija kao što su mreže, norme i povjerenje, koje olakšavaju koordinaciju i saradnju zarad zajedničke koristi».⁸ U posljednje vrijeme Putnam naglašava reciprocitet umjesto povjerenja potencirajući tako interaktivnu narav povjerenja koje čini društveni kapital kao i očekivanja u vezi sa ponašanjem drugih. Pozitivna, odnosno negativna očekivanja su nerijetko prorocanstva koja se sama ispunjavaju po principu zacaranog kruga: naša očekivanja u vezi sa pouzdanošću/povjerljivošću drugih utječu na našu povjerljivost, što, opet, utječe na ponašanje drugih. Ili, kako kaže Alan Fox: «Povjerenje ima tendenciju da izaziva povjerenje, dok nepovjerenje ima tendenciju da izaziva nepovjerenje». Prema Putnamu, ova pouzdanost 'podmazuje društveni život' tako što promovira onu vrstu interakcije koja osnažuje norme generalizira-nog reciprociteta, koji je ugaoni kamen društvenoga kapitala. Otuda se ova ili ona verzija Zlatnog pravila može naci u praktično svim zajednicama.⁹ Kako primjećuje Davorka Matic, «bez minimuma povjerenja u druge ljude i uloge koje obavljaju, naša bi se svakodnevnica preobrazila u nepodnošljivo i neodrživo polje straha, neizvjesnosti i ontološke nesigurnosti» svaki puta kad odemo u restoran, kod ljekara, u šetnju itd.¹⁰

Francis Fukuyama društveni kapital definira kao «onu komponentu ljudskoga kapitala koja omogućava članovima jednog društva da vjeruju jedni drugima i da saraduju u formiranju novih grupa i udruženja».¹¹ Grootaert i Van Bastelaer su, za potrebe kvantitativnih istraživanja društvenoga kapitala pod pokroviteljstvom Svjetske banke, definirali društveni kapital kao «institucije, odnose, stavove i vrijednosti koje upravljaju interakcijama između ljudi i doprinose ekonomskom i društvenom razvoju».¹² Društveni kapital je moguće definirati i kao «prisustvo povjerenja, normi i društvenih mreža koje omogućavaju društvenu akciju na dobrobit i pojedinaca i društva u cjelini. Zalihe socijalnoga kapitala u društvu proporcionalne su broju društvenih mreža i intenzitetu društvenih odnosa.»¹³

Centralna ideja društvenoga kapitala je da društvene mreže, odnosno odnosi među ljudima imaju vrijednost koja se ne ogleda samo u toplim osjecanjima već i u vrlo konkretnim

⁵ Za historiju i evoluciju ovog pojma u djelima Pierrea Bourdieua, Jamesa Colemana i Roberta Putnama, v.: Stephen Baron, John Field i Tom Schuller, ur., *Social Capital: Critical Perspectives* (Oxford: Oxford University press, 2000), 2-12. Ova kolekcija radova je ujedno najbolji kritički osvrt na pojam društvenog kapitala i njegovu upotrebljivost u društvenim znanostima. Za historiju pojma v.: Christiaan Grootaert i Thierry van Bastelaer, ur., *Understanding and Measuring Social Capital: A Multidisciplinary Tool for Practitioners* (Washington DC: World Bank, 2002), 2, 12.

⁶ Grootaert i van Bastelaer, *Understanding and Measuring Social Capital*, 1.

⁷ Anirudh Krishna, *Active Social Capital: Tracing the Roots of Development and Democracy* (New York: Columbia University Press, 2002), ix.

⁸ Robert D. Putnam, «Bowling Alone: America's Declining Social Capital», *Journal of Democracy* 6: 1 (jan. 1995), 67.

⁹ Vidi Baron et al., *Social Capital*, 9, 11, 17.

¹⁰ Davorka Matic, «Demokracija, povjerenje i socijalna pravda», <http://www.hsd.hr/revija/pdf/3-4-2000/05-Matic.pdf>, posjećeno 16.1.2006. Maticeva razmatra i paradoks po kome demokracija istovremeno počiva na institucionaliziranom nepovjerenju i generaliziranom povjerenju.

¹¹ Francis Fukuyama, «Social capital and the Global Economy» u *Foreign Affairs*, jesen 1995; F. Fukuyama, *Povjerenje: društvene vrline i stvaranje blagostanja* (Zagreb: Izvori, 2000.).

¹² Grootaert i van Bastelaer, *Understanding and Measuring Social Capital*, 2.

¹³ Živanović, «Socijalni kapital u BiH».

koristima koje su rezultat povjerenja, uzajamnosti, razmjene informacija i saradnje povezanih sa društvenim mrežama. Teorijski precizno, glavni suvremeni promotor važnosti društvenoga kapitala, harvardski profesor Robert D. Putnam ga definira kao «kolektivnu vrijednost svih 'društvenih mreža' /koga znate?/ i sklonosti koje proisticu iz tih mreža u smislu uzajamnog pomaganja /'norme uzajamnosti'/». ¹⁴ Društveni kapital koristi onima koji su uvezani, 'umreženi', ali nerijetko i posmatracima. Društveni kapital pomaže u širenju informacija (o slobodnim radnim mjestima, stipendijama i sl.), podupire uzajamno pomaganje i kolektivno djelovanje te ohrabruje proširivanje identiteta (od «Ja» ka «Mi»).

Društveni kapital se manifestira kroz povjerenje u komšije, kolege na poslu, članove zajednice, sugradane i vlast; kroz uzajamno pomaganje i brigu; kroz udruživanje; učešće u društvenim akcijama i udruženjima, itd. ¹⁵ Neki od primjera društvenog kapitala bi bili redovni porodični susreti, komšije koje paze na kuće jedni drugih, razne 'akcije' po našim selima i mahalama, naši džemati, sergije, izleti, neka sijela, funkcionalan sindikat, udruženje potrošača, mjesni sportski klub, organizirana mjesna zajednica ... Ova vrsta kapitala se stvara jacanjem starih i stvaranjem novih veza koje mogu biti formalne ili neformalne.

Vrste društvenoga kapitala

Društveni kapital je moguće dijeliti po različitim osnovama a ovdje ćemo navesti tek nekoliko podjela. Prema Grootaertovoj definiciji moguće je razlučiti dva elementa ili dvije forme društvenoga kapitala: strukturalni i kognitivni društveni kapital. «Strukturalni društveni kapital» su relativno objektivne i izvana primjetne društvene strukture kao što su mreže, asocijacije i institucije te pravila i procedure koje one utjelovljuju kao npr.: sportska ili razna druga građanska udruženja. «Kognitivni društveni kapital» cine subjektivniji i neopipljivi elementi kao što su generalno prihvaceni stavovi i norme ponašanja, zajednicke vrijednosti, reciprocitet i povjerenje. ¹⁶ Iako se ove forme društvenoga kapitala međusobno podržavaju, one mogu postojati jedna bez druge. Nisu, naime, sva udruženja utjelovljenje društvenoga kapitala (kao npr. ona nametnuta od države, poput Socijalističkog saveza radnog naroda u SFRJ), niti se uvijek povjerenje izražava u vidu formalnih mreža ili udruženja, posebno u siromašnim, manje obrazovanim i razvijenim zajednicama. Anirudh Krishna primjećuje da (kognitivni) društveni kapital nije direktno primjetan jer ga ljudi nose u sebi. Različite kulture dopuštaju i promoviraju različite izraze društvenoga kapitala te otuda ponekada dolazi do zabune prilikom primjene istih kriterija u njegovome mjerenju u različitim sredinama. ¹⁷

Po drugoj osnovi, moguće je govoriti o tri vrste društvenoga kapitala: povezujućem (*bonding*), premošćujućem (*bridging*) i spajajućem. Povezujući društveni kapital su intenzivni društveni odnosi unutar homogenih zajednica, često malih i zatvorenih (porodica, npr.), koji je važan za uzajamnu pomoć na mikro nivou. Totalitarna socijalistička država, kakvu smo iskusili u decenijama poslije Drugog svjetskog rata, dobrim dijelom je odgovorna za gubitak

¹⁴ The Saguaro Seminar. «Civic Engagement in America», www.ksg.harvard.edu/saguaro/faq.htm posjećeno 5.1.2006.

¹⁵ Nisu sva neprofitna i nevladina udruženja u pozitivnoj vezi sa društvenim kapitalom. Nevladin sektor u cijelosti može izabrati strategiju 'društvenoga kapitala' tj. da insistira i ulaže u interpersonalne odnose, što je, prema zagovornicima društvenoga kapitala, najbolja strategija dugoročno održivog razvoja. No kako postoje i druge strategije vodenja nevladinog i neprofitnog sektora i kako sve nevladine organizacije ne moraju nužno biti rezultat inicijative odozdo, već sa strane ili, čak, odozgo od političkih partija, društveni kapital nije nužno u direktnoj uzročno-posljedičnoj vezi sa razvojem nevladinog ili neprofitnog sektora. Dobrovoljnost i horizontalnost organizacije se navode kao dva uvjeta za prolaz na listu društvenog kapitala. Krishna, *Active Social Capital*, 4.

¹⁶ Grootaert i van Bastelaer, *Understanding and Measuring Social Capital*, 3.

¹⁷ Vidi Krishna, *Active Social Capital*, x.

nekih pozitivnih tradicionalnih oblika društvenoga kapitala kao što je onaj porodični. Pored totalitarne države, tradicionalne oblike društvenoga kapitala uništavaju i modernizacija, koja je sa sobom donijela upošljavanje oba roditelja/bracna druga, privatizacija 'odmora' pod utjecajem TV-a, generalni generacijski trendovi, itd.¹⁸

Premošćujući društveni kapital su veze i odnosi između heterogenih grupa različitog socijalnog, ekonomskog, političkog, vjerskog i etničkog porijekla. Premošćujući društveni kapital je posebno važan u pluralnim, heterogenim društvima za osiguranje harmonije. Kao negativan primjer pomanjkanja ove vrste društvenoga kapitala u najreferentnijoj literaturi o ovoj temi navodi se upravo naša zemlja.¹⁹ Nema sumnje da su glavni krivci za ovakvo loše stanje u ovoj oblasti etnički nacionalizam i na njima nastali velikodržavni projekti. Nekada se Bosna mogla pohvaliti značajnim zalihama premošćujućeg društvenoga kapitala koji je imao različite forme u osmansko, austro-ugarsko i jugoslavensko doba.

Spajajući društveni kapital se odnosi na «djelotvoran okomit odnos između građanskog društva i države. Ova dimenzija socijalnoga kapitala manifestira se, primjera radi, u saradnji lokalnih samouprava i centralnog nivoa vlasti. Spajajući socijalni kapital osobito je važan za razvoj jer bez odnosa s formalnim institucijama, lokalne zajednice ne mogu utjecati na javne politike i programe».²⁰

Zašto je društveni kapital važan?

Mnoge važne stvari koje su nam potrebne u životu ne možemo postići sami niti odmah: čist zrak, sigurnost, infrastrukturu, kvalitetno obrazovanje za našu djecu, itd. Da bismo to imali, potrebno je da saradujemo sa drugima na duži vremenski period. Takva saradnja je, međutim, otežana, a često i nemoguća bez povjerenja. Bez povjerenja gubimo sposobnost da saradujemo i radimo sa drugima: komšijom u selu ili gradu, kolegom na poslu, poslovnim partnerom, učiteljem, roditeljima itd. U najboljem slučaju nepovjerenje, kako kažu ekonomisti, poskupljuje transakcije, tj. cijenu pregovaranja, realizacije i nadzora.²¹ Jedan od načina da se stekne povjerenje jeste intenzivan civilni život i učešće u različitim oblicima udruživanja. U uvjetima intenzivnih društvenih odnosa smanjuju se i poticaji za politički i ekonomski oportunitizam.

Pogledajmo ovdje par primjera društvenog neuspjeha. Mnoga sela i gradovi u sprecanskoj dolini nemaju stalnu pitku vodu u vodovodu. Mnoga su je imala ali su Srbi u toku rata njihove izvore okupirali i uzeli sebi. Tako je problem počeo. Onda su se našli dobri ljudi iz skandinavskih zemalja pa tom kraju donirali nekoliko miliona maraka da sebi dovede drugu vodu. Tamošnji političari uspjeli su te novce potrošiti, a da ništa ne naprave. Konacno, kada je došao red da sami sebi ponovo pomognu, kao što su to učinili i prvi put, obični ljudi su pokušali napraviti akciju dovodenja vode sa novog izvorišta do rezervoara. Svako domaćinstvo je trebalo dati po par stotina maraka, ali nisu uspjeli jer nisu bili složni, jer nisu vjerovali jedni drugima. Svi su počeli kopati bunareve po avlijama i tako potrošili hiljade maraka. Neki su dobili vodu ali velika većina ni danas je nema ili ima vodu lošega kvaliteta. Zašto? Zato što nisu vjerovali jedni drugima.²² Zbog nepovjerenja Bosanci svakodnevno ogromne novce daju slovenačkim i austrijskim benzinskim pumpama koje će većinu

¹⁸ Putnam, «Bowling Alone», 73-74.

¹⁹ Robert D. Putnam i Lewis M. Feldstein, *Better Together: Restoring the American Community* (New York: Simon & Shuster Paperbacks, 2004), 279; Baron et al., *Social Capital*, 10-11.

²⁰ Živanović, «Socijalni kapital u BiH».

²¹ Fukuyama, «Social capital».

²² Sličan primjer može se naći i u Grootaert i van Bastelaer, *Understanding and Measuring Social Capital*, 1.

zaradenog odnijeti iz Bosne umjesto svojim ljudima koji ce vecinu tog novca vratiti bosanskom društvu na ovaj ili onaj nacin. Nije moguće da nijedna domaca pumpa ne sipa kvalitetno gorivo, ali samo slovenacko i austrijsko slove kao kvalitetna. I treci primjer, kada nas je zamjena njemacke marke za euro prisilila da iznesemo zalihe novca iz latica, iznijeli smo milijarde na kojima smo do tada samo pravili gubitke jer nema ekonomije bez inflacije, a i 2,5% zekata smo trebali placati. A i kad smo ih bili prisiljeni staviti u opticaj, vecinom smo ih povjerali stranim bankama jer svojim nismo vjerovali iako najuspješnije strane banke u Bosni vode domaci ljudi i iako ima više stranih banaka koje loše posluju i iako sjedišta tih banaka po Evropi ne daju nikakve vece garancije za naš novac od drugih domacih banaka. Rezultat ovog našeg odnosa je da strane banke, obrucuci svake godine uglavnom naš novac iz Bosne, odnose desetine miliona maraka. Ovdje ne govorimo o tome gdje je najbolje dati novac vec samo govorimo o silnim gubicima koje pravimo zbog medusobnog nepovjerenja.

Posljednjih godina sve je više istraživanja koja podastiru pokazatelje o pozitivnom utjecaju zdravih, intenzivnih meduljud-skih odnosa na ostvarenje individualnih i zajednickih ciljeva, bilo da je rijec o ekonomskom i demokratskom razvoju ili društvenoj harmoniji. Zajednice sa višim nivoima društvenoga kapitala cešce postižu bolje rezultate u obrazovanju, imaju efikasnije vladine institucije, brži ekonomski rast i manje kriminala i nasilja. Osobe koje žive u tim zajednicama imaju vece šanse da budu sretnije, zdravije i da duže žive. U bolje uvezanim zajednicama lakše je mobilizirati ljude na akciju u cilju rješavanja zajednickih problema i zadovoljavanja kolektivnih potreba. Jasno je da je društveni kapital mnogo važniji za siromašna, nego za bogata društva koja imaju više finansijskog, fizickog i ljudskog kapitala i bolje uredene vladine institucije jer su siromašni u vecoj mjeri prepušteni sami sebi.²³ Nerijetko je, zapravo, društveni kapital, kao neka vrsta kolektivne samopomoci, jedini kapital kojem siromašni imaju pristup.²⁴

Francis Fukuyama je prije deset godina zapazio da društva sa niskim zalihama društvenoga kapitala nisu pogodno tlo ni za velike korporacijske, ni za male i srednje porodicne poslove. Društva sa velikim društvenim kapitalom u familiji kao Francuska, Italija, Kina, Singapur, Tajvan, Hong Kong ... uglavnom su domovina relativno malih i srednjih privatnih, cesto porodicnih kompanija, dok se velike korporacije moraju oslanjati na državni kapital, koji je uvijek manje efikasan ili na strana ulaganja, koja su cesto neprihvatljiva u sigurnosno osjetljivim i strateškim sektorima. Samo su društva sa velikim nivoom povjerenja, poput Njemacke, Japana i SAD, u stanju, pored malih i srednjih kompanija, imati velike svjetske korporacije kakve su: Siemens, General Motors ili Mitsubishi.²⁵

Kako društveni kapital utjece na ekonomski razvoj

Društveni kapital potice ekonomski razvoj, prije svega, omogucavajući transakcije između pojedinaca, domacinstava i grupa. Taj poticaj može imati tri oblika. Prvo, učešće pojedinaca u društvenim mrežama povećava dostupnost informacija i smanjuje njihovu cijenu. Primjer tih informacija bi bile informacije o cijenama određenih proizvoda na tržištu, lokacijama novih tržišta, izvorima kredita, novim radnim mjestima, stipendijama, lijeku za neku bolest, pouzdanosti određenog trgovca ili kupca i sl. Drugo, učešće u lokalnim mrežama i uzajamno povjerenje olakšavaju jednoj grupi da donese kolektivnu odluku i realizira kolektivnu akciju. Povjerenje olakšava postizanje konsenzusa ili kompromisa kao glavnih mehanizama

²³ The Saguaro Seminar, «Civic Engagement in America».

²⁴ Grooatert i van Bastelaer, *Understanding and Measuring Social Capital*, 8.

²⁵ Fukuyama, «Social capital».

demokratskog donošenja odluka.²⁶ U našim ruralnim područjima to se najčešće odnosi na pitanja vodovoda i kanalizacije, ulicne rasvjete, asfaltiranja putne mreže, a u urbanim područjima na pitanja sigurnosti i zaštite od kriminala. Konacno, mreže i stavovi umanjuju oportunističko ponašanje članova jedne zajednice. Društveni pritisak i strah od isključenja iz zajednice mogu potaći pojedinca da se ponaša u skladu sa očekivanjima svoje zajednice - da se ponaša na dobrobit grupe.²⁷

S obzirom da je riječ o relativno novom konceptu, postoje dvije oprecne tendencije u vezi s njim kod društvenih znanstvenika: jedni ga navode kao nužni i dovoljni razlog društveno-ekonomskog razvoja (kao Putnam početkom 1990-ih), dok ga drugi zapravo smatraju nusproizvodom tog razvoja (Gabriel Almond i Sidney Verba).²⁸ Temeljita i sistematska istraživanja na terenu pokazuju da je istina vjerovatno negdje između. A. Krishna je, nakon dugogodišnjeg istraživanja o utjecaju društvenoga kapitala na ekonomski razvoj, društvenu harmoniju i demokratsku participaciju u 69 sela sjeverne Indije, zaključila da je zajednička akcija vjerovatnija u zajednicama sa visokim društvenim kapitalom. Međutim, društveni kapital nije dovoljan bez subjekata koji će aktivirati društveni kapital, koji je bez njihovog posredovanja mrtvi kapital, neiskorišteni potencijal. To mogu biti pojedinačni lideri, političke stranke, organizirane interesne grupe, sindikati i sl.²⁹

Negativni utjecaj društvenog kapitala

Kao što neke forme ljudskog kapitala (znanje hemije i fizike, npr.) može biti upotrijebljeno u destruktivne svrhe (kao što su proizvodnja atomske bombe i teorizam), tako i neki oblici društvenoga kapitala mogu imati loše društvene posljedice, kako za društvo u cjelini, putem isključivanja nečlanova i njihove diskriminacije, tako i za članove mreža, u smislu gušenja slobode mišljenja i ograničavanja individualne autonomije.³⁰ U negativne posljedice društvenoga kapitala spadaju neki oblici nepotizma, korupcije, organizovanog kriminala, etnocentricnosti itd. Da li će pojedino društvo imati koristi ili štete od socijalnoga kapitala, zavisi prvenstveno od prisutnih oblika socijalnoga kapitala, npr, povezujući naspram premošćujućeg društvenoga kapitala. Nasreću, zloupotreba ljudskog, kao i društvenoga kapitala, rjeda je u odnosu na njihovu pozitivnu upotrebu, pa stoga i dalje u školama podučavamo fiziku i hemiju i nastojimo izgraditi društveni kapital. Uostalom, postojanje dr. Mengelea nije diskreditiralo medicinski poziv.

U ovom kontekstu važno je napomenuti distinkciju između partikulariziranog, interpersonalnog i generaliziranog povjerenja. Partikularizirano povjerenje je ono koje imamo prema članovima svoje porodice, prijateljima, komšijama, pripadnicima naše etnicke ili vjerske zajednice, dakle prema onima koji su nama slični, i upravo ono često može biti uzrok gore spomenutih negativnih posljedica. Univerzalizirano ili generalizirano povjerenje je povjerenje spram poznatih nam i nepoznatih sugradana, neovisno o razlikama u političkim opredjeljenjima i identitetu. Ova druga forma povjerenja je u pozitivnom odnosu sa demokracijom i društvenom harmonijom.³¹

²⁶ Matic, «Demokracija».

²⁷ Grootaert i van Bastelaer, *Understanding and Measuring Social Capital*, 8-9.

²⁸ Krishna, *Active Social Capital*, 4, 17-22; Baron et al., *Social Capital*, 29.

²⁹ Krishna, *Active Social Capital*, xi, 8-13, 24-31, 163-185. Kao što smo vidjeli, neki ove subjekte smatraju tzv. spajajućim društvenim kapitalom.

³⁰ Baron et al., *Social Capital*, 11.

³¹ Matic, «Demokracija».

Kreiranje društvenoga kapitala i država

Jedno od spornih pitanja oko društvenoga kapitala jesu i njegovi uzroci, odnosno porijeklo te, s tim u vezi, mogućnost njegovog planskoga kreiranja. Prije dvadesetak godina Putnam je izišao sa tezom da je društveni kapital relativno nepromjenljiva baština naslijeđena iz prošlosti, tj. da je historijski i kulturno determiniran. Danas su, međutim, istraživaci skloniji ideji da se društveni kapital da graditi.³² U tom smislu sam Putnam je dio jednog projekta 'oživljavanja građanske Amerike'. Jedan od rezultata tog projekta je i već citirana knjiga *Better Together*. Svjetska banka, pak, kreiranje društvenoga kapitala je uključila kao bitni element svoje strategije smanjenja siromaštva prezentirane u *World Development Report 2000/2001* pa je u tom smislu počela podržavati direktno ulaganje u društveni kapital u zemljama Afrike, Istočne Evrope i Latinske Amerike.³³

U vezi sa odnosom između države i društvenoga kapitala postoje primjedbe da je teorija društvenoga kapitala suptilna optužba na račun žrtava nerazvijenosti (tj. običnih građana) za razvojne propuste države. Već spominjani Robert D. Putnam je, međutim, eksplicitan da «društveni kapital nije zamjena za učinkovitu javnu politiku već preduvjet za nju i, jednim dijelom, njena posljedica. Društveni kapital, ..., djeluje kroz i sa državom i tržištem, ne umjesto njih. Pristup koji zagovara teorija društvenoga kapitala nije ni argument za kulturni determinizam ni izgovor da se krivi žrtva... Mudra politika može ohrabriti formiranje društvenoga kapitala, a sam društveni kapital osnažuje učinkovitost vladinih akcija.»³⁴ Svakako, vlada može uništiti društveni kapital kao npr. totalitarna država, stavljanjem svega pod državnu kontrolu, ili kada liberalna država zatvori neki poštanski ured u udaljenom naselju u planinama samo zato što se finansijski ne isplati, ali može i potaci njegovo formiranje, npr., izuzimanjem donacija iz poreza i odgovornom vladavinom.

Društveni kapital u Bosni i Hercegovini

Kako se može očekivati, Bosna i Hercegovina još raspolaže 'zadovoljavajućim' nivoom nekih oblika društvenoga kapitala, kao što je povjerenje u porodicu. Međutim, nivo generaliziranog povjerenja je veoma nizak: «14,5% ispitanika ... imaju povjerenja u većinu ljudi u odnosu na 84,2% ispitanika koji ispoljavaju veće ili manje nepovjerenje prema ljudima».³⁵ Erozijski društvenoga kapitala očituje se i u cinizmu građana spram članstva u građanskim udruženjima, koje mnogi smatraju korumpiranim ili povezanim sa domaćim i stranim političkim subjektima. Rijetke su asocijacije koje okupljaju članove iz svih dijelova Bosne i Hercegovine. Povjerenje građana u državne institucije je prema UNDP-ovim izvještajima «Sistem ranog upozoravanja» također nisko, često ispod 50%. Procenat povjerenja u institucije «drugog» entiteta je znatno manji. Primjetno je, međutim, da Bošnjaci gaje mnogo veće povjerenje prema predstavnicima 'međunarodne zajednice' kao i prema državnim i federalnim institucijama od Srba i Hrvata, koji imaju najmanje povjerenja u političke institucije iznad nivoa kantona.³⁶

³² Krishna, *Active Social Capital*, 19, 172-174.

³³ Grootaert van Bastelaer, *Understanding and Measuring Social Capital*, vii, 1.

³⁴ «Bowling Together», intervju sa Robertom Putnamom. www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/1215/Bowling_together.html, posjećeno 5.1.2006. Za detaljnu raspravu o načinu na koji institucije mogu potaci formiranje povjerenja vidi Matic, «Demokracija».

³⁵ Živanović, «Socijalni kapital u BiH».

³⁶ Zaključci izvedeni na kvartalnim izvještajima «Sistem ranog upozoravanja u Bosni i Hercegovini» za 2000. i 2001. godinu. (Sarajevo: UNDP, 2000-2001).

Islamska zajednica i društveni kapital

Iz dosad recenog moguće je jasno nazrijeti da se putem koncepta društvenoga kapitala etika, vjera i kultura vraćaju u društvene znanosti kao neovisni, pozitivni faktori u razvoju društava. To bi saznanje trebalo samo da osnaži Islamsku zajednicu i njene službenike u njihovim naporima da zajedno sa vjernicima grade moralno društvo uspostavljeno na poštivanju roditelja, cuvanju rodbinskih veza, odnosima dobrosusjedstva, povjerenja, solidarnosti i međusobnog pomaganja. Vjerski život nudi mnoštvo prilika za kreiranje društvenoga kapitala, počevši od namaza u džematu do bajrama, npr., kada u kratkom vremenskom periodu imamo priliku obnoviti stare i stvoriti nove zalihe kapitala, koljući zajedno svoje kurbane, razmjenjujući ih, dijeleći radost sa porodicom i rodbinom, izmjenjujući zijarete i darivajući komšije – muslimane i nemuslimane.

Kao baštinik ogromnih zaliha društvenoga kapitala, Islamska zajednica bi se mogla pozicionirati kao značajan faktor u društvenoj reformi naše zajednice, a samim tim i u cjelokupnom razvoju Bosne i Hercegovine. Da li će ona prepoznati bogatstvo koje predstavljaju njeni džemati, posebno u povratničkim predjelima i tamo gdje su njeni pripadnici manjina i, osavremenjivanjem svoga djelovanja, iskoristiti taj potencijal na dobrobit svih, pokazat će godine koje dolaze. Nema sumnje da su količine društvenoga kapitala pohranjene u našim džematima velike, ali, kao što smo vidjeli, za njegovo aktualiziranje potrebni su posrednici, što su u ovom slučaju imami i predsjednici džematskih odbora, odnosno mutevelije. Iz prethodne rasprave je jasno da su za iskorištavanje tog velikog potencijala potrebne određene vještine i umijeca. Ukoliko se želi da imami budu istinski lideri u svojim zajednicama, bit će potrebno ponuditi im neophodnu stručnu i obrazovnu pomoć u tom smislu. Rezultati osmišljenog nastupa i ulaganja u ovom pravcu, po svim pokazateljima, bili bi izuzetni i višestruko bi se isplatili.

Napomena: Tekst je objavljen u *Zborniku radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu* br. 10. (2005), str. 297-313.

Ahmet Alibašić, M.A.

SOCIAL CAPITAL AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary

The social capital is relatively new concept in social sciences that expresses the ability of the members of a community or groups to function together in order to realize their common aims. The trust and the active engagement in different forms of association are considered the most important elements of social capital. There is more and more research which shows that different forms of social capital are necessary for economic, political and social development of societies, in other words that the distrust and passiveness have high economic, political and social price. As a form of collective self-help, social capital is especially important for undeveloped and poor communities. This paper has the aim to present summarily the findings of up to date research in this field and to point out to some chances which are open to the Islamic community as probably the largest possessor of the social capital in Bosnia and Herzegovina.